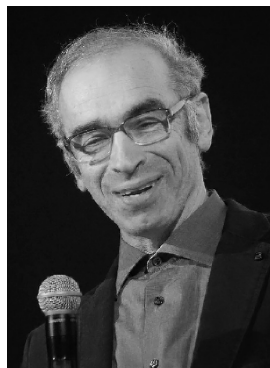


# LATVIJAS DIASPORAS UN REMIGRĀCIJAS APJOMA NOVĒRTĒJUMS: METODOLOĢISKĀS PIEEJAS UN GALVENIE ATZINUMI



**Mihails Hazans**, *Dr. math.*, ir LU ekonometrijas profesors un Bonnas Darba pētījumu institūta (*IZA Institute of Labor Economics*) asociētais pētnieks. Pētījumi skar plašu darba tirgus problēmu spektru, ieskaitot migrāciju, bezdarba risku, bezdarbnieku apmācību, etnisko minoritāšu integrāciju, neformālo nodarbinātību, izglītības ekonomiku. Vairāk nekā 20 projektos bijis eksperts, konsultants vai padomnieks tādām starptautiskām organizācijām kā Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācija (*OECD*), Pasaules Banka, Eiropas Komisija, Eiropas Rekonstrukcijas aģentūra, Eiropas Ekspertīzes centrs darba likumdošanas, nodarbinātības un darba tirgus politikas jomā (*ECE*) un Starptautiskā Darba organizācija (*ILO*). Par emigrācijas pētījumiem piešķirta Spīdolas balva ekonomikā (2011), viena no viņa publikācijām par šo tēmu ir iekļauta Latvijas zinātnes sasniegumu sarakstā (2012). Pašlaik ir vadošais pētnieks LU Filozofijas un socioloģijas institūta (LU FSI) projektā *Labklājība un integrācija migrācijas kontekstā*.

**Raksturvārdi:** diaspora, emigrācija, remigrācija, pilsonība, etniskā izcelsme.

## Ievads

Diasporas apjoma iespējami precīzs novērtējums ir jebkuras diasporas politikas pamatā, taču dažādu apstākļu dēļ to novērtēt nav viegli jebkurai valstij<sup>1</sup>, un Latvija nav izņēmums. Grūtības sākas jau ar diasporas definīciju, kura atsaucās uz tādu datus dažreiz grūti identificējamu lietu kā saikne ar Latviju. Šajā pētījumā veiktais novērtējums attiecas uz šādiem diasporas segmentiem:

- ārzemēs dzīvojošie Latvijas Republikas (LR) valstspiederīgie (Latvijas pilsoņi, t. sk. ar dubultpilsonību, un Latvijas nepilsoņi);

- ārzemēs dzīvojošie bijušie LR valstspiederīgie (kuri pieņēmuši citu valstu pilsonību);
- ārzemēs dzīvojošās Latvijā dzimušās<sup>2</sup> personas (šī grupa pārklājas ar iepriekš minētajām, bet nesakrīt ne ar vienu no tām);
- ārzemēs dzīvojošie LR valstspiederīgo (ieskaitot bijušo) vai Latvijā dzimušo personu pēcteči (t. sk. visi, kas uzskata sevi par latviešiem vai par cilvēkiem ar latviešu vai Latvijas saknēm).

No datu pieejamības skatpunkta var izšķirt divas būtiski atšķirīgas diasporas daļas. Pēc neatkarības atjaunošanas aizbraukušie Latvijas emigranti un viņu pēcteči veido t. s. *jauno diasporu*. Tās pārstāvjiem lielākoties ir vai nu tikai LR pilsonība (vai nepilsoņa pase),

<sup>2</sup> Pēc starptautiski vispārpieņemtās definīcijas (sk., piem., Eurostat 2019), par Latvijā dzimušām tiek uzskatītas visas personas, kas ir dzimušas Latvijas teritorijā (pēc pašlaik esošām robežām).

<sup>1</sup> OECD 2015.

vai (tās vietā vai papildus tai) relatīvi nesen iegūta mītnes zemes pilsonība. Savukārt trimdas latvieši un viņu pēcteči veido t. s. *veco diasporu*; viņiem lielākoties šobrīd ir vai nu dubultpilsonība, vai tikai mītnes zemes pilsonība, turklāt mītnes zemes pilsonība iegūta vai nu kopš dzimšanas, vai ļoti sen, laikā, par kuru statistika nav pieejama.

## Diasporas mozaika – kāpēc to tik grūti “saskaitīt”

Pēc PMLP Iedzīvotāju reģistra datiem (PMLP 2020), 2020. gada sākumā ārvalstīs dzīvoja 203 960 Latvijas pilsoņu un nepilsoņu. Savukārt pēc pēdējiem Ārlietu ministrijas aptuveniem datiem, kas bija pieejami pirms šī pētījuma un kas tika iegūti 2013. gadā, apkopojot pārstāvniecību aplēses un iedzīvotāju reģistra informāciju, ārpus Latvijas dzīvoja, mācījās un strādāja vairāk nekā 370 000 Latvijas diasporas pārstāvju. Gadu gaitā Latvijas medijos bieži izskanēja atšķirīgie diasporas apjoma novērtējumi<sup>3</sup> ar vai bez atsaucēm uz dažādu institūciju un pētnieku grupu publikācijām. Šajās publikācijās tika pielietotas atšķirīgas metodoloģiskās pieejas un daudzveidīgie datu avoti, bet lielākoties faktiski tika novērtēts nevis diasporas apjoms konkrētajā gadā, bet migrācijas rezultātā zaudēto Latvijas iedzīvotāju (vai retāk – Latvijas valstspiederīgo) skaits noteiktajā periodā – citiem vārdiem, negatīvais migrācijas saldo. Savukārt mediji (un dažreiz arī paši pētnieki) šo novērtējumu rezultātus interpretēja kā diasporas apjomu. Šī interpretācija var noderēt aplēsēm, bet vairāku iemeslu dēļ tā nav pilnīgi korekta.

Pirmkārt, šādos gadījumos visbiežāk tika izmantots kopējais (nevis LR valstspiederīgo) migrācijas saldo. Tas nozīmē, ka visi no Latvijas izbraukušie ārvalstnieki tika nepamatoti pieskaitīti pie Latvijas diasporas. Turklāt pēdējos gados Latvijas valstspiederīgo negatīvais migrācijas saldo ir krietni lielāks par kopējo, jo Latvijā iebrauc vairāk ārvalstnieku nekā no Latvijas izbrauc (ārvalstnieku migrācijas saldo ir pozitīvs)<sup>4</sup>.

Otrkārt, arī gadījumā, kad tiek noteikts migrācijas rezultātā zaudēto LR valstspiederīgo skaits, tas nav korekts diasporas apjoma (vai pieauguma) novērtējums, jo neņem vērā ārzemēs dzīvojošo LR valstspiederīgo dzimstību un mirstību. Runājot par “jauno” diasporu, dzimstība būtiski pārsniedz mirstību, tāpēc uz migrācijas plūsmām balstītas aplēses novērtē šīs diasporas apjomu zemāk, nekā tas faktiski ir<sup>5</sup>. Piem., Norvēģijā 2020. gada sākumā no vieniem iedzīvotājiem ar Latvijas saknēm gandrīz 18% bija dzimuši Norvēģijā<sup>6</sup>. “Vecās” diasporas zemēs ārpus Latvijas dzimušo īpatsvars Latvijas diasporā ir vēl lielāks. Tā pirmās un otrās diasporas paaudzes pārstāvju vidū Zviedrijā 2020. gadā šis īpatsvars bija 35%<sup>7</sup>, bet Austrālijā 2016. gadā – 75%<sup>8</sup>.

Treškārt, ārvalstnieku imigrācijas uzskaitē daudzās valstīs ir stingrākā nekā valstspiederīgo imigrācijas vai ārvalstnieku emigrācijas uzskaitē. Tāpēc ārvalstu statistika par imigrantiem – LR valstspiederīgiem (t. i., mūsu emigrantiem) ir pilnīgāka nekā par emigrantiem – LR valstspiederīgiem (t. i., mūsu remigrantiem). Rezultātā cilvēks, kurš aizbrauca no Latvijas, pēc gada atgriezās, bet vēl pēc gada atkal aizbrauca, var plūsmu statistikā parādīties kā divi migrācijas rezultātā zaudētie cilvēki (ja atgriešanas fakts netika piefiksēts).

Var secināt, ka diasporas apjoms jānovērtē ar tiešām metodēm, pamatojoties uz datiem par Latvijas pilsoņu un nepilsoņu, kā arī Latvijā dzimušo personu un to pēcteču skaitu ārvalstīs. Svarīgi apzināties, ka pilsonības kritērijs nevar būt vienīgais, jo daļai trimdas latviešu un viņu pēcteču, kā arī daļai pēc neatkarības atjaunošanas aizbraukušo Latvijas emigrantu un viņu pēcteču šobrīd nav Latvijas pilsonības. Tāpēc ļoti vērtīgi ir dati par latviešu skaitu un/vai latviešu izcelsmes personu skaitu valstīs, kur tāda informācija ir pieejama.

<sup>5</sup> Līdzīgas problēmas pastāv gadījumos, kad migrācijas saldo novērtējumam tiek izmantota nevis migrācijas plūsmu statistika, bet Latvijā dzīvojošo valstspiederīgo skaita izmaiņas vecuma kohortu ietvaros (Hazans 2016a, 2018, 2019) vai gaisa transporta pasažieru skaita statistika (Krasnopjorovs 2011; Hazans 2013).

<sup>6</sup> Statistics Norway 2020.

<sup>7</sup> Statistics Sweden 2020 un autora aprēķini.

<sup>8</sup> Goldmanis 2020;

<sup>3</sup> Piem., LSM.LV 2017b.

<sup>4</sup> CSP 2020a.

Jautājums par etnisko izcelsmi (*ethnic ancestry*) ir, piem., Amerikas kopienu apsekojuma (*American Community Survey*<sup>9</sup>, ASV) anketā, kā arī tautas skaitīšanas anketās Austrālijā<sup>10</sup> un Kanādā<sup>11</sup>, turklāt publiski pieejamos datus var nodalīt: (i) personas, kurām latviešu izcelsme ir minēta kā pirmā vai vienīgā; (ii) personas, kuras minēja latviešu izcelsmi kā otro vai vienu no vairākām. No, otras puses, Ziemeļvalstu un Nīderlandes statistikas biroji attiecībā uz imigrantiem un to pēctečiem izmanto izcelsmes valsts (*country of origin; country background; migration background*) jēdzienu<sup>12</sup>.

Fokuss uz diasporas izpētei atbilstošajiem datiem diemžēl arī negarantē vieglu ceļu diasporas apjoma un struktūras apzināšanas procesā. Pirmkārt, datu pieejamība stipri atšķiras pa valstīm. Otrkārt, daļa nepieciešamo datu dažām valstīm ir pieejama tikai no tautas skaitīšanas (TS) datiem, un šī pētījuma tapšanas laikā jaunākie TS dati Eiropā lielākoties bija par 2010.–2011. gadu. Treškārt, viens un tas pats Latvijas valstspiederīgais dažādos datu avotos var būt uzskaitīts kā Latvijā dzīvojošs (uz deklarācijas pamata) un kā ārzemes dzīvojošs (pēc faktiskas dzīvesvietas). Ceturkārt, ārvalstīs dzīvojošie Latvijas pilsoņi (vai bijušie Latvijas pilsoņi) ar mītnes valsts pilsonību šīs valsts iedzīvotāju statistikā nav uzskaitīti kā ārvalstnieki.

Līdzīgas problēmas saistītas arī ar remigrantu uzskaiti, apgrūtinot remigrācijas atbalsta pasākumu plānošanu un to efektivitātes novērtējumu. Informācija par remigrācijas apjomu ir pieejama no dažādiem datu avotiem: Centrālās statistikas pārvaldes (CSP) statistika par remigrantiem<sup>13</sup>, CSP Ārējās migrācijas apsekojums<sup>14</sup>, Darbaspēka apsekojums<sup>15</sup>, Ienākumu un dzīves apstākļu apsekojums<sup>16</sup>. Katram no tiem ir savi ierobežojumi, un, tikai kombinējot

novērtējumus no visiem šiem avotiem, iespējams iegūt labāko šobrīd iespējamo remigrācijas apjoma novērtējumu.

Papildus jau ierastajām migrācijas fakta uzskaites problēmām izaicinājumu diasporas un remigrantu apjoma novērtējumam rada arvien pieaugošais migrantu skaits, ko raksturo transnacionāls jeb “plūstošs” dzīvesveids<sup>17</sup>. Grūtības rada arī neskaidras “diasporas” un “remigrantu” definīcijas un arī starptautiskajā iedzīvotāju statistikā sastopamās “emigrantu” definīciju atšķirības<sup>18</sup>. Remigrantu uzskaiti īpaši apgrūtina tas, ka daļai remigrantu vai repatriantu nav Latvijas pilsonības, tādēļ statistikā viņi var parādīties kā imigranti – ārvalstnieki.

### Diasporas apjoms un struktūra – datu avoti un galvenie atzinumi

Šajā pētījumā diasporas apjoma un struktūras novērtējumam tika izmantoti šādi galvenie datu avoti:

- Eiropas Savienības (ES) un Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācijas (ESAO, angl. *OECD*) dalībvalstu statistika par Latvijas valstspiederīgo skaitu, kā arī Latvijā dzimušo personu skaitu ES un ESAO valstīs<sup>19</sup>.
- ES un ESAO dalībvalstu statistika par to Latvijas pilsoņu skaitu, kuri ieguvuši kādas ES vai ESAO valsts pilsonību 1995.–2019. gadā.<sup>20</sup>
- ESAO statistika<sup>21</sup> par Latvijā dzimušām personām ESAO un citās valstīs.
- Austrālijas, Īrijas un Kanādas 2016. gada (un iepriekšējo gadu) tautas skaitīšanas dati<sup>22</sup>, kā arī ASV 2018. gada (un

<sup>9</sup> Dati pieejami caur IPUMS USA 2020.

<sup>10</sup> Australian Bureau of Statistics 2017.

<sup>11</sup> Statistics Canada 2017.

<sup>12</sup> Statistics Denmark 2020; Statistics Norway 2020.

<sup>13</sup> CSP 2019b, 2020b.

<sup>14</sup> CSP 2019c, 2019d.

<sup>15</sup> CSP 2019e.

<sup>16</sup> CSP 2019f.

<sup>17</sup> Koroļeva, Mierīņa 2015, 11; Hazans 2016b, 12, 15–16; LSM.LV (2017a).

<sup>18</sup> Hazans 2013; Goldmanis, 2015.

<sup>19</sup> Apkopotā veidā šī statistika ir pieejama no *Eurostat* un *OECD*: Eurostat 2020a–2020c; OECD 2016, 2018, 2020; papildus tam tika izmantoti arī nacionālo statistikas biroju dati.

<sup>20</sup> Eurostat 2020d; OECD 2020.

<sup>21</sup> OECD 2018; Dumont et. al. 2010.

<sup>22</sup> Australian Bureau of Statistic 2017; CSO 2017a, 2017b; Statistics Canada 2017.

iepriekšējo gadu) Amerikas kopienas apsekojuma (*American Community Survey*) dati.<sup>23</sup>

- CSP ilgtermiņa starptautiskās migrācijas statistika (t. sk. pilsonības un tautības griezumā).<sup>24</sup>
- CSP 2017.–2018. gada Ārējās migrācijas apsekojuma rezultāti, kā arī mikrodati.<sup>25</sup>
- Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldes (PMLP) 2006.–2020. gada dati par to ārvalstīs dzīvojošo LR valstspiederīgo skaitu, kuri nav deklarējuši dzīvesvietu Latvijā.<sup>26</sup>
- Krievijas, Ukrainas un Baltkrievijas pēdējās tautas skaitīšanas rezultāti par latviešu tautības un Latvijā dzimušiem iedzīvotājiem.<sup>27</sup>

Svarīgi atzīmēt, ka dažu šo avotu dati balstās uz izlases apsekojumiem un tāpēc ietver statistisko kļūdu. Piem., Lielbritānijā dzīvojošo Latvijas valstspiederīgo skaits ir zināms ar statistisko kļūdu 15 tūkst. cilvēku<sup>28</sup>. Tāpēc rezultātu robustuma pārbaudes nolūkā 1. tabula sniedz diasporas apjoma novērtējumu pēc trīs pēdējo pieejamo gadu datiem<sup>29</sup>.

Gan 2018. gada sākumā, gan 2020. gada sākumā ārvalstīs dzīvoja ap 300 tūkst. Latvijas valstspiederīgo un bijušo valstspiederīgo, t. sk. ap 280 tūkst. – ES un ESAO valstīs (1. tabula, sleja (2)). Savukārt, ieskaitot arī visas Latvijā dzimušas personas (neatkarīgi no tā, vai tām iepriekš bija LR pilsonība)<sup>30</sup>, diasporas apjoms nedaudz pārsniedzis 390 tūkst., t. sk. ap 295 tūkst. – ES un ESAO valstīs (1. tabula, slejas (2), (3)). 2019. gada sākumā novērtētais valstspiederīgo diasporas apjoms bija par aptuveni 10 tūkst. mazāks nekā pirms gada (pieejamie dati liecina, ka 2018. gadā ap 18 tūkst. Latvijas valstspiederīgo atstāja Lielbritāniju; daļa no tiem bija atgriezušies Latvijā, daļa – pārcēlās uz citām ārvalstīm, bet netika iekļauti šo valstu 2019. gada sākuma datos).

Izmantojot pieejamus datus par ASV, Austrālijā, Kanādā, Ziemeļvalstīs un Nīderlandē dzīvojošiem etniskiem latviešiem un cilvēkiem, kuriem abi vecāki dzimuši Latvijā, dokumentētais Latvijas diasporas apjoms 2018.–2020. gadā svārstās robežās 440–449 tūkst. cilvēku, t. sk. 340–350 tūkst. – ES un ESAO valstīs (1. tabula, sleja (4)). Pieskaitot vēl datus par citām personām ar latviešu vai Latvijas saknēm (galvenokārt ASV, Kanādā un Austrālijā, mazākā apjomā – arī Ziemeļvalstīs un Nīderlandē), *Latvijas diasporas apjoms pasaulē 2018.–2020. gada sākumā pārsniedz pusmiljonu, t. sk. pāri par 400 tūkst.* – ES un ESAO valstīs (1. tabula, sleja (5)).

<sup>23</sup> Dati pieejami caur IPUMS USA 2020.

<sup>24</sup> CSP 2019a, 2020a.

<sup>25</sup> CSP 2019c, 2019d.

<sup>26</sup> PMLP 2020.

<sup>27</sup> Belstat 2010; Rosstat 2013, 2018; Minnesota Population Center (2019); OECD 2018.

<sup>28</sup> Office for National Statistics (2020).

<sup>29</sup> Pētījuma tapšanas laikā dati par Latvijas diasporas apjomu 2020. gada sākumā bija pieejami par Dāniju, Somiju, Norvēģiju, Zviedriju (sk. Statistics Denmark 2020; Statistics Finland 2020; Statistics Norway 2020; Statistics Sweden 2020) un Lielbritāniju (Office for National Statistics 2020; Home Office 2020). Pēc 1. tabulas (2) un (3) slejas definīcijām, Latvijas diasporas apjoms četrās iepriekš minētajās Ziemeļvalstīs bija gandrīz par 5% lielāks nekā gadu iepriekš. Attiecībā uz kopējo diasporas apjomu pārējās ES un ESAO valstīs (bez Lielbritānijas) tika pieņemts 4% pieaugums; tas ir piesardzīgs pieņēmums, jo katrā no iepriekšējiem trīs gadiem (2017–2019) šajā valstu grupā Latvijas diasporas pieaugums bija vai nu lielāks nekā četru Ziemeļvalstu grupā, vai arī atpalika mazāk nekā par vienu procentpunktu, un vidējais pieaugums bija lielāks. Visbeidzot, tika pieņemts, ka Latvijas diasporas apjoms ārpus ES un ESAO 2020. gada sākumā bija tāds pats kā 2019. gada sākumā.

<sup>30</sup> Šī soļa tehniskā izpilde variē atkarībā no datu pieejamības dažādās valstīs. Ja ir pieejami mikrodati vai ir iespējams tiešsaistē veikt mikrodatu tabulācijas, tad tabulācija pēc pazīmēm “Dzimšanas valsts Latvijā” un “Pilsonības valsts – Latvijā” sniedz vēlamo rezultātu. Pretējā gadījumā katrā vecuma un dzimuma grupā tiek salīdzināts Latvijā dzimušo skaits un Latvijas pilsoņu skaits un tiek izmantots lielākais no skaitļiem. Saskaitot iegūtos rezultātus pa visām vecuma un dzimuma grupām, iegūst diasporas apjoma novērtējumu, kurš pārsniedz gan Latvijas valstspiederīgo skaitu, gan Latvijā dzimušo personu skaitu konkrētajā valstī. Visbeidzot, ja kādā valstī dati nav pieejami vecuma un dzimuma griezumā, bet kopējais identificēto Latvijas valstspiederīgo un bijušo valstspiederīgo skaits ir mazāks nekā Latvijā dzimušo skaits, tad pēdējais tiek izmantots diasporas novērtējumam.

1. tabula. Latvijas diasporas apjoms gada sākumā, 2018–2020 (tūkst. cilvēku)

	PMLP dati	LR VPD un bij. VPD	LR VPD, bij. VPD un Latvijā dzimušie	Plašā diaspora – 1	Plašā diaspora – 2
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
<b>ES + ESAO</b>					
2018	171	280	296	348	407
2019	183	269	286	342	404
2020	194	277	294	351	412
<b>Visa pasaule</b>					
2018	180	303	393	445	504
2019	193	292	384	440	502
2020	204	300	392	449	510

*Piezīmes.* (1) – LR valstspiederīgo (pilsoņu, t. sk. ar dubultpilsonību, un nepilsoņu) skaits ārvalstīs pēc PMLP datiem (neiekļauj personas, kuru dzīvesvieta ir deklarēta Latvijā); (2) – LR valstspiederīgo (t. sk. ar dubultpilsonību), kā arī bijušo valstspiederīgo skaits ārvalstīs; (3) – LR valstspiederīgo un bijušo valstspiederīgo, kā arī Latvijā dzimušo personu skaits ārvalstīs; (4) – papildus (3) iekļauti cilvēki, kuri norādīja latviešu (vai Latvijas) izcelsmi kā savu pirmo vai vienīgo etnisko izcelsmi (dati pieejami par ASV, Austrāliju un Kanādu), kā arī cilvēki, kuriem abi vecāki dzimuši Latvijā (dati pieejami arī par Dāniju, Somiju, Nīderlandi, Norvēģiju un Zviedriju); (5) – papildus (4) iekļauti cilvēki, kuri norādīja latviešu (vai Latvijas) izcelsmi kā savu otro vai vienu no vairākām izcelsmēm (dati pieejami par ASV, Austrāliju un Kanādu), kā arī cilvēki, kuriem viens no vecākiem dzimis Latvijā, u. c. Latvijā dzimušo personu pēcnācēji (dati pieejami arī par Dāniju, Somiju, Nīderlandi, Norvēģiju un Zviedriju). ES ir ES-28 bez Latvijas. 2020. gada dati ir provizoriski, sk. zemsvitras piezīmi<sup>30</sup>. *Avoti:* autora aprēķini, izmantojot datus no avotiem, kuri minēti tekstā pirms šīs tabulas.

Izmantojot datus no iepriekš minētajiem avotiem, Hazans (2020, 3. attēls) ieguva diasporas apjoma ES un ESAO valstīs novērtējumus pa gadiem (no 2000. gada sākuma līdz 2020. gada sākumam), piemērojot vairākas diasporas definīcijas (t. sk. 1. tabulas sleju (1)–(3) definīcijas). Rezultāti liecina, ka vienīgi 2018. gadā novērtētais diasporas apjoms piedzīvoja sarukumu, savukārt visstraujākais diasporas pieaugums tika novērots 2004.–2007. un 2009.–2013. gadā.

Latvijas diasporas apjoma novērtējumi galvenajās valstu grupās 2019. gada sākumā ir apkopoti 2. tabulā (rezultātus pa valstīm sk. Hazans 2020, P2.-P3. tabula). Latvijas valstspiederīgo un bijušo valstspiederīgo diasporas apjoms ES valstīs bija 218 tūkst., Eiropas Brīvās tirdzniecības asociācijas (EBTA)<sup>31</sup> valstīs – 17 tūkst., ESAO valstīs ārpus Eiropas (lielākoties – ASV, Austrālijā un Kanādā) – 34 tūkst., bijušās Padomju Savienības republikās – 20 tūkst. un citur – 3 tūkst. (2. tabula,

sleja (2)). Savukārt plašās diasporas dokumentētais apjoms bija 230 tūkst. ES valstīs, 18 tūkst. EBTA valstīs, 156 tūkst. ESAO valstīs ārpus Eiropas, 95 tūkst. bijušās Padomju Savienības republikās un 3 tūkst. citur (2. tabula, sleja (5)).

Diezgan liela “jaunās” diasporas daļa joprojām oficiāli dzīvo Latvijā<sup>32</sup>. Salīdzinot ārvalstu un PMLP statistiku par ārvalstīs dzīvojošiem Latvijas valstspiederīgiem, var secināt, ka 2018. gada sākumā ES un EBTA valstīs dzīvoja vismaz 95 tūkst. Latvijā deklarēto LR pilsoņu un nepilsoņu; 2019. gada sākumā šis skaits saruka līdz 64 tūkst. (lielākoties uz Lielbritānijas rēķina, kur breksita gaidās daudzi Latvijas pilsoņi anulēja dzīvesvietas deklarāciju Latvijā, lai pieteiktos Lielbritānijas pastāvīga iedzīvotāja statusam).

2016. gadā gandrīz 55 tūkst. Latvijā dzimušo ESAO valstu iedzīvotāju (t. i., 22% no Latvijā dzimušo diasporas ESAO valstīs) bija mītnes zemes pilsonība. Mītnes valstu pilsoņu īpatsvars pieaug ar vecumu: no 6% bērnu vidū

<sup>31</sup> Eiropas Brīvās tirdzniecības asociācijas (angl. – *European Free Trade Association (EFTA)*) dalībvalstis ir Islande, Lihtenšteina, Norvēģija un Šveice.

<sup>32</sup> Sk. Helmane 2019.

2. tabula. Latvijas diasporas apjoms valstu grupās, 2019. g. sākums (tūkst. cilvēku)

	PMLP dati	LR VPD un bij. VPD	LR VPD, bij. VPD un Latvijā dzimušie	Plašā diaspora – 1	Plašā diaspora – 2
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
ES + ESAO	183,2	269,1	285,7	341,7	403,7
ES-28	144,3	218,1	225,8	226,5	230,0
EBTA	6,3	17,0	17,0	17,0	17,7
ESAO ārpus ES-28 un EBTA	32,6	34,0	42,9	98,2	156,0
Bij. Padomju Savienība	7,4	20,0	95,0	95,0	95,0
Citas Eiropas valstis	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2
Pārējā pasaule	1,8	3,0	3,0	3,0	3,0
Pavisam	192,6	292,3	384,0	439,9	501,9

*Piezīmes.* Sk. 1. tabulas piezīmes. *Avoti:* autora aprēķini, izmantojot datus no avotiem, kuri minēti tekstā pirms 1. tabulas.

līdz 11% jauniešu<sup>33</sup> vidū un 16% vecumgrupā 25–64 gadi; savukārt senioru vidū gandrīz 90% ir mītnes zemes pilsonība. Sieviešu ar mītnes zemes pasēm ir krietni vairāk nekā vīriešu.

Pēc stāvokļa uz 2019. gada sākumu, vairāk nekā 25 tūkst. Latvijas valstspiederīgo laikā no 1994. līdz 2018. gadam ieguva kādas citas ES vai ESAO valsts pilsonību, t. sk. pāri par septiņiem tūkst. – ASV pilsonību, gandrīz pieci tūkst. – Lielbritānijas pilsonību, pāri par trīs tūkst. – Vācijas pilsonību, aptuveni divi tūkst. – Kanādas, Zviedrijas un Īrijas pilsonību. Turklāt vairāk nekā 11 tūkst. Latvijas valstspiederīgo laikā no 1992. līdz 2015. gadam ieguva Krievijas pilsonību<sup>34</sup>.

Kopumā Latvijas valstspiederīgo un bijušo valstspiederīgo diasporā ES un ESAO valstīs “jaunās” diasporas pārstāvju ar mītnes zemes pilsonību īpatsvars ir 8%, taču dažās zemēs tas ir krietni lielāks: 47% ASV, 46% Jaunzēlandē, 39% Kanādā, 21% Zviedrijā, 12–17% Itālijā, Somijā, Šveicē un Polijā. Latvijas nepilsoņu īpatsvars Latvijas valstspiederīgo diasporās pasaulē ir 3,7%.

## Latvieši un latviešu valoda diasporā

Pēc pēdējiem pieejamiem datiem, ASV dzīvo ap 90 tūkst. cilvēku ar latviešu saknēm<sup>35</sup>, Kanādā – pāri par 30 tūkst.<sup>36</sup>, bet Austrālijā – pāri par 20 tūkst.<sup>37</sup> Pieņemot, ka cilvēki, kuri uz jautājumu par savu izcelsmi kā pirmo vai vienīgo izvēlas atbildi *Latvian*, uzskatāmi par (etniskiem) latviešiem, no tiem pašiem datu avotiem izriet, ka latviešu skaits ASV vērtējams ap 30 tūkst., Kanādā ap 7 tūkst., Austrālijā – pāri par 9 tūkst. 21. gadsimtā aizbraukušo Latvijas valstspiederīgo vidū latviešu īpatsvars dažādos periodos bija robežās no 50 līdz 60 procentiem<sup>38</sup>; tas nozīmē vismaz 150 līdz 180 tūkst. ārzemēs dzīvojošo latviešu, kuri atstāja dzimto zemi pēdējo 20 gadu laikā (šis novērtējums neiekļauj viņu bērnus, kas piedzimuši ārvalstīs).

Vairāk nekā puse Latvijā dzimušo etnisko latviešu un gandrīz trīs ceturtdaļas citu Latvijā dzimušo ASV iedzīvotāju, kam ir latviešu saknes, mājās runā latviski. Savukārt vairākums ārpus Latvijas dzimušo latviešu un citi, kam ir latviešu saknes, mājās runā angļiski. *Tātad*

<sup>33</sup> Šajā rakstā jaunieši ir cilvēki vecumā no 15 līdz 24 gadiem.

<sup>34</sup> Autora aprēķini, izmantojot 2015. gada Krievijas tautas mikroskaitīšanas rezultātus no Rosstat (2018).

<sup>35</sup> Autora aprēķini, izmantojot American Community Survey 2018 datus no IPUMS USA 2020.

<sup>36</sup> Statistics Canada 2017.

<sup>37</sup> Australian Bureau of Statistics 2017.

<sup>38</sup> Hazans 2016a; CSP 2020a; Hudenko 2020.

*diasporā ar paaudžu maiņu notiek latviešu valodas (kā mājas valodas) daļēja aizstāšana ar angļu valodu.* Kopumā pāri par 70% etnisko latviešu un 90% citu ASV iedzīvotāju, kam ir latviešu saknes, mājās runā angļiski, savukārt galvenokārt latviski mājās runā 21% etnisko latviešu un tikai 1% citu iedzīvotāju ar latviešu saknēm.<sup>39</sup> Ārpus ASV dzimušie latvieši, kuri ieradās ASV pēdējo 20 gadu laikā, lieto latviešu valodu mājās biežāk nekā tie, kas ASV nodzīvoja vairāk nekā 20 gadus. No otras puses, latviešu un angļu valodas izplatības ziņā nav lielu atšķirību starp latviešiem, kuri nodzīvoja ASV līdz 5 gadiem, 6–15 gadus un 16–20 gadus.<sup>40</sup>

Kanādā 2016. gadā bija 6,5 tūkst. latviski runājošo, t. sk. 5,5 tūkst. ar dzimto latviešu valodu, bet tikai 1,3 tūkst. (18% no visiem latviešiem) to lietoja kā mājas valodu<sup>41</sup>. Savukārt Austrālijā 2016. gadā mājās galvenokārt latviski runāja gandrīz puse (48%) Latvijā dzimušo latviešu, bet tikai 19% no ārpus Latvijas dzimušiem latviešiem (t. i., 2. paaudzes diasporas). Pavisam kopā latviski mājās runāja ap 3 tūkst. cilvēku (14% no visiem ar latviešu saknēm), t. sk. ap 2,5 tūkst. latviešu (28% no visiem latviešiem).<sup>42</sup>

Pēc “Latvijas emigrantu kopienas” 2019. gada 2. viļņa aptaujas datiem, 70% “jaunās” diasporas pārstāvju ar dzimto latviešu valodu lietoja latviešu valodu mājās, t. sk. 38% kā vienīgo, 10% – kopā ar krievu valodu un 22% – kopā ar angļu vai citu mītnes zemes valodu. Tie, kas pavadīja mītnes zemē vairāk nekā 10 (un it sevišķi vairāk nekā 15) gadus, latviešu valodu lieto retāk, bet angļu (vai citu valodu, izņemot krievu) valodu – biežāk<sup>43</sup>. Tātad, līdzīgi kā ASV, Kanādā un Austrālijā, visā latviešu diasporā pakāpeniski notiek latviešu valodas aizstāšana ar mītnes zemes valodu.

Krievijā 2010. gadā dzīvoja ap 19 tūkst. latviešu, no tiem latviešu valodu prata 6650 (35%); tajā pašā laikā latviešu valodas zināšanas bija vēl 15 tūkst. citu tautību pārstāvju (nav zināms, cik no tiem bija ar latviešu saknēm)<sup>44</sup>. Latviešu valodas pratēju skaits Krievijā saruka no 35 tūkst. 2002. gadā līdz 22 tūkst. 2010. gadā.<sup>45</sup> Pēdējie pieejamie dati par latviešu skaitu Krievijā nāk no 2015. gada tautas mikroskaitīšanas; vispārinot mikroskaitīšanas rezultātus uz visu iedzīvotāju kopu, iegūst provizorisko vērtējumu: ap 13 tūkst. latviešu<sup>46</sup>. Savukārt Baltkrievijā 2009. gadā dzīvoja nedaudz vairāk par 1,5 tūkst. latviešu (svaigākie dati sagaidāmi no 2020. gada tautas skaitīšanas).

## Diasporas demogrāfiskais portrets

Dzimuma struktūras ziņā Latvijas diaspora kopumā ir līdzsvarota: sieviešu īpatsvars dažādos diasporas segmentos ir robežās no 51% līdz 55%. Starp Latvijas valstspiederīgajiem Eiropā bērnu īpatsvars ir tāds pats kā Latvijā (16%), jauniešu īpatsvars nedaudz lielāks (12% pret 9%), bet vidējā vecuma (25–44 gadi) iedzīvotāju īpatsvars ir divreiz lielāks nekā Latvijā (55% pret 27%); resp., daudz mazāks nekā Latvijā ir iedzīvotāju īpatsvars vecumgrupās 45–64 gadi un it īpaši 65+ gadi. Latvijas diaspora Eiropā kopumā ir jaunāka nekā Latvijas iedzīvotāji<sup>47</sup>.

Turpretim Latvijā dzimušo un etnisko latviešu diasporās ASV un Kanādā kodolu veido “vecā” diaspora, tāpēc senioru (65+) īpatsvars ir ap 30% ASV un pārsniedz 40% Kanādā.<sup>48</sup>

Lai salīdzinātu tieksmi pārcelties ar bērniem uz dzīvi ārzemēs un/vai radīt bērnus ārzemēs Latvijas diasporās dažādās valstīs, tika aprēķināts bērnu skaits uz 100 pieaugušajiem

<sup>39</sup> Hazans 2020, izmantojot American Community Survey 2018 datus no IPUMS USA 2020.

<sup>40</sup> Hazans 2020, izmantojot American Community Survey 2017–2018 datus no IPUMS USA 2020.

<sup>41</sup> Statistics Canada 2017 dati un autora aprēķini.

<sup>42</sup> Australian Bureau of Statistics 2016, 2017; Goldmanis 2020; autora aprēķini.

<sup>43</sup> Hazans 2020. Par valodas lietošanu diasporā sk. arī M. Hazana intervijā Hudenko 2020.

<sup>44</sup> Rosstat 2013.

<sup>45</sup> Rosstat 2004; Rosstat 2013.

<sup>46</sup> Autora aprēķini, izmantojot Rosstat 2018 datus.

<sup>47</sup> Autora aprēķini, izmantojot datus no Eurostat 2020a, 2020b.

<sup>48</sup> Autora aprēķini, izmantojot Statistics Canada 2017 un American Community Survey 2018 datus no IPUMS USA 2020.

vecumā 15–49 gadi<sup>49</sup>. Visaugstākās šī rādītāja vērtības (ap 45) ir ASV un Kanādā starp jauktas izcelsmes personām ar latviešu un citām saknēm. Starp etniskajiem latviešiem ASV ir 25 bērni uz 100 pieaugušajiem vecumā 15–49 gadi, kas tikai nedaudz pārsniedz vidējo rādītāju starp Latvijā dzimušiem un Latvijas valstspiederīgajiem ES un EBTA valstīs (22 bērni uz 100 pieaugušajiem), savukārt starp etniskajiem latviešiem Kanādā rādītājs ir daudz zemāks (15 bērni uz 100 pieaugušajiem)<sup>50</sup>. Latvijas iedzīvotāju vidū 2018. gada sākumā bija 36 bērni uz 100 pieaugušajiem vecumā 15–49 gadi<sup>51</sup>, bet salīdzināt šo rādītāju ar iepriekš minētajiem diasporas rādītājiem nebūtu korekti, jo pieejamajos datos neparādās daļa diasporas bērnu – gan tie, kas ir dzimuši ārvalstīs un uzreiz ieguvuši mītnes zemes vai citu (ne Latvijas) pilsonību, gan tie, kas palikuši Latvijā ar vienu no vecākiem vai citiem radniekiem. Kopumā šis jautājums prasa dziļāku izpēti.

2018. gada sākumā Latvijas diasporā ES un EBTA valstīs bija vairāk nekā 37 tūkst. bērnu vecumā līdz 15 gadiem, ASV – 13,2 tūkst. bērnu (t. sk. gandrīz 7 tūkst. latviešu un pāri par 6 tūkst. citu ar latviešu saknēm), Kanādā 2016. gadā – 5,5 tūkst. bērnu ar latviešu saknēm.<sup>52</sup>

Pēc OECD apkopotajiem datiem<sup>53</sup>, 2016. gada sākumā nedaudz vairāk par ceturtdaļu no visiem Latvijā dzimušiem pieaugušajiem ESAO valstīs pavadīja mītnes zemē līdz 5 gadiem (ieskaitot); katrs trešais Latvijā dzimušais vīrietis un gandrīz katra trešā sieviete mītnes zemē nodzīvoja no 5 līdz 10 gadiem; divas piektdaļas Latvijas diasporas pieaugušo locekļu mītnes zemē nodzīvoja vairāk nekā 10 gadus.

Lielāku detalizāciju pa periodiem, turklāt dzimuma, tautības un pilsonības griezumā

sniedz šim pētījumam sagatavotie (iepriekš nepublicētie) CSP dati par 2012.–2018. gadā emigrējušiem Latvijas valstspiederīgajiem, kuri 2019. gada sākumā dzīvoja ārpus Latvijas<sup>54</sup>. Septiņu gadu laikā (2012.–2018) uz dažādām pasaules zemēm aizbraukuši un līdz perioda beigām nav atgriezušies vairāk nekā 113 tūkst. Latvijas valstspiederīgo, t. sk. 53 tūkst. – 2012.–2014. gadā, ap 33 tūkst. – 2015.–2016. gadā un gandrīz 28 tūkst. – 2017.–2018. gadā.

Gada vidējais emigrējušo un līdz 2019. gada sākumam neatgriezušos skaits pakāpeniski samazinājās no 17,8 tūkst. 2012.–2014. gadā līdz 13,8 tūkst. 2017.–2018. gadā. Sieviešu īpatsvars šajā diasporas daļā visu laiku bija ap 50%, latviešu īpatsvars vidēji bija 55%, pieaugot no 50% perioda sākumā līdz gandrīz 60% 2017.–2018. gadā, bet nepilsoņu īpatsvars vidēji bija 6%.

2016. gadā augstskolu beidzēju īpatsvars Latvijā dzimušo citu ESAO valstu iedzīvotāju vidū vecumgrupā 25–64 gadi bija lielāks nekā tā paša vecuma Latvijas iedzīvotāju vidū. Vienlaikus diasporā šajā vecumgrupā ir lielāks nekā Latvijā arī cilvēku ar zemu izglītības līmeni īpatsvars. Savukārt jauniešu vidū diasporā ir gan lielāks nekā Latvijā augstskolu beidzēju īpatsvars, gan mazāks tādu personu īpatsvars, kurām ir tikai pamatizglītība. Vislielākais augstskolu beidzēju īpatsvars, kā arī vismazākais personu ar zemu izglītību īpatsvars ir atrodams starp tiem, kas mītnes zemē nodzīvojuši vairāk nekā 10 gadus. Savukārt tie, kas mītnes zemē pavadījuši līdz 5 gadiem (t. i., iebrauca 2011.–2015. gadā), ir labāk izglītoti nekā tie, kas iebrauca iepriekšējos 5 gados. Tas liecina par smadzeņu aizplūdes intensifikāciju periodā pēc ekonomiskās krīzes (2011–2015)<sup>55</sup>.

## Remigrācijas izpētes izaicinājumi

Diasporas likuma<sup>56</sup> izpratnē remigrācija ir *“diasporas locekļa atgriešanās vai pārcelšanās no pastāvīgas dzīves ārvalstīs uz pastāvīgu dzīvi Latvijā”*. Ņemot vērā ārkārtīgi

<sup>49</sup> Dati attiecas uz 2018. gada sākumu; izņēmums ir Kanādā – tai izmantoti 2016. gada dati.

<sup>50</sup> Autora aprēķini, izmantojot datus no Eurostat 2020a, 2020b; Statistics Canada 2017; IPUMS USA 2020.

<sup>51</sup> Autora aprēķini, izmantojot CSP datus.

<sup>52</sup> Autora aprēķini, izmantojot CSP datus.

<sup>53</sup> Autora aprēķini, izmantojot datus no OECD 2018.

<sup>54</sup> CSP 2019a.

<sup>55</sup> Autora aprēķini, izmantojot datus no OECD 2018. Sk. arī Hazans 2015a, 2016a, 2018.

<sup>56</sup> LR Saeima 2018.



plašu un “iekļaujošo” diasporas locekļa definīciju, Diasporas likumā iestrādātā konceptuālā izpratne par remigrāciju nedod iespēju kaut cik precīzi novērtēt remigrācijas apjomu. Praktiskajos nolūkos lietderīgāk izmantot CSP remigranta definīciju: “Latvijas valsts piederīgais (pilsonis, nepilsonis vai Latvijā dzimusi persona)<sup>57</sup>, kurš bijis emigrācijā un imigrējis atskaites gadā.” Šī definīcija neietver ārpus Latvijas dzimušos cilvēkus, kas ir latvieši, bet nav Latvijas pilsoņi. Šīs definīcijas svarīgs aspekts ir tas, ka “bijis emigrācijā” CSP izpratnē nozīmē, ka cilvēks bijis *starptautiskais ilgtermiņa emigrants*, t. i., “persona, kura izbrauc uz citu valsti pastāvīgās dzīvesvietas maiņas nolūkā vai vismaz uz vienu gadu”. Praktiski tas nozīmē, ka CSP datos iekļautie remigranti ir Latvijas valstspiederīgie, kuri atgriezās Latvijā pēc vismaz viena gada prombūtnes.

Literatūrā un starptautiskajos apsekojumos sastopamās remigranta definīcijas parasti ietver divus svarīgus parametrus (kritērijus): (1) minimālais ārvalstīs nepārtraukti nodzīvotais laiks – tas var būt viens gads (kā CSP definīcijā), 6 mēneši vai 3 mēneši; (2) references periods – parasti tas ir pēdējie 5 vai 10 gadi. Ja remigranti tiek identificēti aptaujas datos, tad atbilstošais jautājums varētu būt formulēts apmēram šādi: “Vai pēdējo 10 gadu laikā Jūs dzīvojāt ārvalstīs vismaz 6 mēnešus bez pārtraukumiem?”; līdzīgs variants tiek izmantots apsekojumā *European Social Survey* (ESS). Remigrantus var identificēt, arī izmantojot reģistru datus (kā to dara CSP), bet arī tad atbilstošie kritēriji ir ieprogrammēti. Ja remigrantu identificēšanai tiek izmantots apsekojums, kurā mērķgrupā remigranti nav nodalīti kā atsevišķa kategorija, ārvalstīs nepārtraukti nodzīvotā laika kritērijs var tikt aizvietots ar nosacījumu, ka cilvēks ārzemēs strādājis – tipiski (kaut ne vienmēr) tas nozīmēs, ka tur nodzīvoti vismaz 3 mēneši; references periods šādos gadījumos ir atkarīgs no datu struktūras un var būt īsāks nekā 5 gadi.

Svarīgi saprast, ka *remigrantu skaita novērtējuma rezultāts ir būtiski atkarīgs no*

<sup>57</sup> Šajā rakstā termins “Latvijas valstspiederīgais” tiek izmantots nedaudz šaurākā nozīmē (LR pilsonis vai nepilsonis) nekā CSP termins “Latvijas valsts piederīgais”.

*abiem pieminētiem remigranta definīcijas parametriem – ārvalstīs nepārtraukti nodzīvotā laika un references perioda. Samazinoties pirmajam vai pieaugot otrajam no šiem parametriem, pieaug definīcijai atbilstošo remigrantu skaits.*

## Remigrācijas apjoms un struktūra – datu avoti un galvenie atzinumi

2016. gada sākumā Latvijā bija 100 līdz 118 tūkst. 18–74 gadus veco remigrantu, kuri iepriekšējo 10 gadu laikā (2006–2015) strādāja ārvalstīs vismaz 6 mēnešus pēc kārtas<sup>58</sup>. Savukārt 2020. gada sākumā Latvijā dzīvoja 145 līdz 187 tūkst. remigrantu vecumā 18–74 gadi, kuri iepriekšējo 10 gadu laikā (2010–2019) veikuši kādu algotu darbu citā valstī 6 mēnešus vai ilgāk. Šis vērtējums iegūts, izmantojot Eiropas sociālā apsekojuma 9. vilņa Latvijas datus<sup>59</sup>.

CSP publicētie dati par ikgadējām Latvijas valstspiederīgo remigrantu plūsmām (remigrantu skaits pa gadiem, sākot ar 2011. gadu, kā arī remigrantu demogrāfiskais portrets, sākot ar 2013. gadu)<sup>60</sup> nedod iespēju precīzi novērtēt, cik 2020. gada sākumā Latvijā bija remigrantu, kuri kopš 2011. gada nepārtraukti nodzīvoja ārvalstīs vismaz gadu. Iemesls ir tas, ka daži no šiem remigrantiem atkal aizbrauca un nedzīvo Latvijā, bet daži citi šajos datos parādās vairākkārt. Tātad, saskaitot gadu plūsmas, iegūst tikai remigrantu skaita augšējo robežu: *tādu remigrantu, kuri atgriezās Latvijā 2011.–2019. gadā, pirms tam vismaz vienu gadu pavadot ārvalstīs, ir ne vairāk kā 58,4 tūkst.*<sup>61</sup>

Pēc autora pieprasījuma CSP ir sagatavojuši arī datus par 2015.–2018. gada remigrantiem, kuri 2019. gada 1. janvārī, pēc

<sup>58</sup> Hazans 2016b, 2020. Iepriekš remigrantu skaita novērtējumi tika sniegti darbos Hazans 2008, 2011, 2015a, 2015b, 2016a.

<sup>59</sup> European Social Survey 2020 un Hazans 2020. Ticamības intervāls ir plašāks nekā iepriekš, jo izlases apjoms bija mazāks.

<sup>60</sup> CSB 2020a, 2020b.

<sup>61</sup> Hazans 2020.

CSP novērtējuma, dzīvoja Latvijā<sup>62</sup>, un tas dod iespēju novērtēt Latvijā palikušo neseno remigrantu skaitu: *2019. gada sākumā Latvijā dzīvoja 12 670 pieaugušo (vismaz 15 gadus veco) remigrantu, kas atgriezās Latvijā 2015.–2018. gadā, pirms tam vismaz vienu gadu pavadot ārvalstīs.* Šo remigrantu vidū 53% ir vīrieši, 58% ir latvieši un 90% ir Latvijas pilsoņi.

Saskaitot 2015.–2018. gada tās pašas vecuma kohortas remigrantu plūsmu apjomus, iegūst 17 428. Ignorējot iespēju, ka daži remigranti šo 4 gadu laikā bija atgriezušies vairākkārt, tas nozīmē, ka no 2015.–2018. gada remigrantiem (dzimušiem 2004. gadā vai agrāk) 2019. gada sākumā Latvijā dzīvoja aptuveni trīs ceturtdaļas.

Šajā pētījumā remigrācijas apjoma novērtējumam tika izmantoti arī no CSP iegūtie Darbaspēka apsekojuma (DSA) mikrodati un EU-SILC (Ienākumu un dzīves apstākļu apsekojuma) mikrodati<sup>63</sup>. EU-SILC datus var identificēt tos LR valstspiederīgos, kuriem kādā no iepriekšējiem 4 gadiem bija (bet aptaujas gadā nav) ienākumi no algota darba ārzemēs, bet DSA datus – tos, kuri strādāja ārzemēs iepriekšējo 15 mēnešu laikā. Izslēdzot jūrniekus un valsts pārvaldes darbiniekus (tie, visticamāk, bija nosūtīti darbinieki, nevis emigranti), iegūti šādi rezultāti:

- 2017. gadā Latvijā dzīvoja 30 tūkst., bet 2018. gadā – 34 tūkst. šādu remigrantu ar iepriekšējo 4 gadu laikā ārzemēs gūto darba pieredzi;
- no 2013. līdz 2018. gadam katru gadu Latvijā atgriezās 10 līdz 11 tūkst. remigrantu, kuri iepriekšējā gadā strādāja ārzemēs; salīdzinājumam: CSP novērtētās ikgadējās remigrantu plūsmas (piemērojot 12 mēnešu prombūtnes kritēriju) ir 5 līdz 6 tūkst. remigrantu gadā, t. sk. 3,5 līdz 4 tūkst. darbaspējas vecumā;
- no 2008. līdz 2018. gadam Latvijā kā remigranti atgriezās 53 tūkst. unikālo personu ar iepriekšējo 15 mēnešu laikā

ārzemēs gūto darba pieredzi un 117 tūkst. unikālo personu ar iepriekšējo 4 gadu laikā ārzemēs gūto darba pieredzi.

## Nobeigums

Šajā rakstā sniegtais diasporas apjoma novērtējuma metožu kritiskais pārskats liecina, ka diasporas apjoms jānovērtē ar tiešām metodēm, par pamatu izmantojot nevis migrācijas plūsmu vai transporta pasažieru plūsmu statistiku, bet datus par Latvijas valstspiederīgo (pilsoņu un nepilsoņu) un bijušo valstspiederīgo, kā arī Latvijā dzimušo personu un to pēcteču skaitu ārvalstīs. Pilsonības kritērijs nevar būt vienīgais, jo daļai trimdas latviešu un viņu pēcteču, kā arī daļai pēc neatkarības atjaunošanas aizbraukušo Latvijas emigrantu un viņu pēcteču nav Latvijas pilsonības, turklāt dažiem arī nekad nebija Latvijas pilsonības.

Diasporas apjoma un struktūras apzināšanu apgrūtina vairāki apstākļi:

- viens un tas pats Latvijas valstspiederīgais dažādos datu avotos var būt uzskaitīts kā Latvijā dzīvojošs (uz deklarācijas pamata) un kā ārzemes dzīvojošs (pēc faktiskas dzīvesvietas);
- ārvalstīs dzīvojošie Latvijas pilsoņi (vai bijušie Latvijas pilsoņi) ar mītnes valsts pilsonību šīs valsts statistikā nav uzskaitīti kā ārvalstnieki;
- daudzās valstīs nav pieejama informācija par Latvijā dzimušo personu pēcnācējiem;
- arvien pieaug to cilvēku skaits, kuriem raksturīgs transnacionāls dzīvesveids.

Līdzīgas problēmas saistītas arī ar remigrantu uzskaiti.

Gan diasporas apjoma, gan remigrācijas apjoma novērtējumam nepieciešams kombinēt daudzveidīgus datus no dažādiem avotiem.

2018. gada sākumā un 2020. gada sākumā ārvalstīs dzīvoja ap 300 tūkst. Latvijas valstspiederīgo un bijušo valstspiederīgo, t. sk. ap 280 tūkst. – ES un ESAO valstīs, ap 20 tūkst. – bijušās Padomju Savienības republikās un ap 3 tūkst. – citur. Ieskaitot arī visas Latvijā dzimušas personas, diasporas apjoms nedaudz pārsniedzis 390 tūkst., t. sk. ap 295 tūkst. – ES un ESAO valstīs un 95 tūkst. – bijušās Padomju Savienības republikās.

<sup>62</sup> CSP 2019b. Šo datu references periods faktiski ir 4 gadi. Tā nav kritiska problēma, jo no politikas viedokļa svarīgi ir tieši pēdējo dažu gadu remigranti.

<sup>63</sup> CSP 2019e, 2019f.

Pieskaitot vēl datus par citām personām ar latviešu vai Latvijas saknēm (galvenokārt – ASV, Kanādā un Austrālijā, mazākā apjomā – arī Ziemeļvalstīs un Nīderlandē), Latvijas diasporas apjoms pasaulē 2018.–2020. g. sākumā pārsniedz pusmiljonu, t. sk. pāri 400 tūkst. – ES un ESAO valstīs.

Remigrantu skaita novērtējuma rezultāts ir būtiski atkarīgs no abiem remigranta definīcijas parametriem – ārvalstīs nepārtraukti nodzīvotā laika un references perioda. Turklāt vairāki neatkarīgie datu avoti liecina, ka nozīmīga daļa remigrantu atkārtoti izbrauc no Latvijas.

2019. gada sākumā Latvijā dzīvoja 12,7 tūkst. pieaugušo remigrantu, kas atgriezās Latvijā 2015.–2018. gadā, pirms tam vismaz vienu gadu pavadot ārvalstīs. Pavisam tādu remigrantu, kuri atgriezās Latvijā 2011.–2019. gadā, pirms tam vismaz vienu gadu pavadot ārvalstīs, ir ne vairāk kā 58,4 tūkst. (daļa no viņiem, iespējams, atkal aizbrauca no Latvijas).

EU-SILC apsekojuma mikrodatu analīze liecina, ka no 2008. līdz 2018. gadam Latvijā

atgriezās kā remigranti 117 tūkst. unikālo personu ar iepriekšējo 4 gadu laikā ārzemēs gūto darba pieredzi, bet 2018. gadā Latvijā dzīvoja vien 34 tūkst. šādu remigrantu (abos gadījumos netiek piemērots nosacījums, ka ārvalstīs bija nepārtraukti jādzīvo vismaz gads). Savukārt Eiropas sociālā apsekojuma dati liecina, ka 2020. gada sākumā Latvijā dzīvoja vismaz 145 tūkst. tādu remigrantu vecumā 18–74 gadi, kuri iepriekšējo 10 gadu laikā (2010–2019) veikuši kādu algotu darbu citā valstī 6 mēnešus vai ilgāk.

Raksts tapis Fundamentālo un lietišķo pētījumu programmas projekta *Labklājība un integrācija migrācijas kontekstā* (LZP grants Nr. LZP-2018/1-0042) ietvaros; projektu īsteno LU Filozofijas un socioloģijas institūtā. Datu vākšanu un apstrādi finansēja Ārlietu ministrija LU Diasporas un migrācijas pētījumu centra projektā *Diasporas un migrācijas pētījumu centra (DMPC) pasākumu īstenošana 2019. gadā*. Pētījuma *Diasporas apjoma novērtējums* detalizētu izklāstu sk. Hazans 2020.

## VĒRES

- Australian Bureau of Statistics (2016) Census of Population and Housing: TableBuilder. Pieejams: <https://www.abs.gov.au/websitedbs/d3310114.nsf/home/about+tablebuilder>. (10.05.2020.).
- Australian Bureau of Statistics (2017) Census of Population and Housing: Reflecting Australia – Stories from the Census, 2016 – Cultural Diversity. Pieejams: <https://www.abs.gov.au/ausstats/abs@.nsf/Latestproducts/3415.0Main%20Features42020?opendocument&tabname=Summary&prodno=3415.0&issue=2020&num=&view=> (10.05.2020.).
- Belstat (2010) 2009. g. tautas skaitīšanas rezultāti. Iedzīvotāju skaits un sastāvs. Statistiskais biļetens (krievu valodā). Pieejams: [https://www.belstat.gov.by/informatsiya-dlya-respondenta/perepis-naseleniya/perepis-naseleniya-2009-goda/statisticheskie-publikatsii/statisticheskie-byulleteni/index\\_544/](https://www.belstat.gov.by/informatsiya-dlya-respondenta/perepis-naseleniya/perepis-naseleniya-2009-goda/statisticheskie-publikatsii/statisticheskie-byulleteni/index_544/) (10.05.2020.).
- CSO (2017a) Census 2016 – Non-Irish Nationalities Living in Ireland. Pieejams: <https://www.cso.ie/en/releasesandpublications/ep/p-cpnin/cpnin/> (10.05.2020.).
- CSO (2017b) Census of Population 2016 – Profile 7 Migration and Diversity. Pieejams: <https://www.cso.ie/en/releasesandpublications/ep/p-cp7md/p7md/> (10.05.2020.).
- CSP (2019a) Pēc LU pieprasījuma sagatavotie dati par 2015.–2018. gada emigrantiem – Latvijas pilsoņiem un nepilsoņiem, kā arī citām Latvijā dzimušām personām, kuras, pēc CSP novērtējuma, 2019. gada sākumā dzīvoja ārpus Latvijas.
- CSP (2019b) Pēc LU pieprasījuma sagatavotie dati par 2015.–2018. gada remigrantiem – Latvijas pilsoņiem un nepilsoņiem, kā arī citām Latvijā dzimušām personām, kuras, pēc CSP novērtējuma, 2019. gada sākumā dzīvoja Latvijā.
- CSP (2019c) Ārējās migrācijas panelapsekojuma rezultāti. Preses relīze. Pieejams: <https://www.csb.gov.lv/lv/statistika/statistikas-temas/iedzivotaji/migracija/meklet-tema/2618-arejas-migrācijas-panelapsekojuma-rezultati> (10.05.2020.).
- CSP (2019d) Pēc LU pieprasījuma sagatavotie 2017.–2018. gada Ārējās migrācijas panelapsekojuma mikrodati.

- CSP (2019e) Pēc LU pieprasījuma sagatavotie Darbaspēka apsekojuma (*EU LFS*) mikrodati.
- CSP (2019f) Pēc LU pieprasījuma sagatavotie *EU-SILC* apsekojuma mikrodati.
- CSP (2020a) Starptautisko ilgtermiņa migrantu vecuma un dzimuma struktūra, etniskais sastāvs, ģimenes stāvoklis un valstiskā piederība, 2011–2019 (tabulas IBG040 – IBG043).
- CSP (2020b) Remigrantus raksturojošie rādītāji, 2013–2019 (tabulas IBG200 – IBG230).
- Dumont, J.-C.; Spielvogel, G.; Widmaier, S. (2010). International Migrants in Developed, Emerging and Developing Countries: An Extended Profile. *OECD Social, Employment and Migration Working Papers No. 114*. Pieejams: [www.oecd.org/els/workingpapers](http://www.oecd.org/els/workingpapers).
- European Social Survey (2020). Data and documentation. Pieejams: <https://www.europeansocialsurvey.org/data/> (18.06.2020.).
- Eurostat (2019) *EU legislation on the 2021 population and housing censuses – Explanatory notes*. Luxembourg : Publications Office of the European Union, doi:10.2785/513433.
- Eurostat (2020a) *Population on 1 January by age group, sex and citizenship* (migr\_pop1ctz).
- Eurostat (2020b) *Population on 1 January by age group, sex and country of birth* (migr\_pop3ctb).
- Eurostat (2020c) *EU and EFTA citizens who are usual residents in another EU/EFTA country as of 1 January* (migr\_pop9ctz).
- Eurostat (2020d) *Acquisition of citizenship by age group, sex and former citizenship* (migr\_acq).
- Goldmanis, M. (2015) Statistisko svaru dizains pētījumā “Latvijas emigrantu kopienas”. I. Mieriņa (red.) *Latvijas emigrantu kopienas: cerību diaspora*. Rīga : LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 42–65. Pieejams: <https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/31738> (10.05.2020.).
- Goldmanis, M. (2020) Ar tiešsaistes tabulatoru iegūtie rezultāti no Austrālijas 2016. gada tautas skaitīšanas. Privātā komunikācija.
- Hazans, M. (2008) *Post-Enlargement Return Migrants' Earnings Premium: Evidence from Latvia*. Paper presented at EALE Conference 2008, Amsterdam, 18–20 September 2008. Pieejams: <https://ssrn.com/abstract=1269728> (10.05.2020.).
- Hazans, M. (2011) Latvijas emigrācijas mainīgā seja: 2000–2010. B. Zepa, E. Kļave (red.) *Latvija. Pārskats par tautas attīstību 2010//2011. Nacionālā identitāte, mobilitāte un rīcībspēja*, 70–91. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds. Pieejams: <https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/31240> (10.05.2020.).
- Hazans, M. (2013) Emigration from Latvia: Recent trends and economic impact. OECD. *Coping with Emigration in Baltic and East European Countries*. OECD Publishing (2013), 65–110. Pieejams: <https://doi.org/10.1787/9789264204928-en> (10.05.2020.).
- Hazans, M. (2015a) Smadzeņu aizplūde no Latvijas 21. gadsimtā. I. Mieriņa (zin. red.) *Latvijas emigrantu kopienas: cerību diaspora*. Rīga : LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 85–92. Pieejams: <https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/31738>.
- Hazans, M. (2015b) Emigrācija no Latvijas 21. gadsimtā reģionu, pilsētu un novadu griezumā. I. Mieriņa (red.) *Latvijas emigrantu kopienas: cerību diaspora*. Rīga : LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 11–25. Pieejams: <https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/31738> (10.05.2020.).
- Hazans, M. (2016a) Migration experience of the Baltic countries in the context of Economic Crisis. M. Kahanec, K. F. Zimmermann (eds.) *Labor Migration, EU Enlargement, and the Great Recession*. Berlin–Heidelberg: Springer, doi: 10.1007/978-3-662-45320-9\_13.
- Hazans, M. (2016b) *Atgriešanās Latvijā. Remigrantu aptaujas rezultāti*. LU Diasporas un migrācijas pētījumu centrs. Pieejams: [http://www.diaspora.lu.lv/fileadmin/user\\_upload/lu\\_portal/projekti/diaspora/petijumi/Atgriesanas\\_Latvija\\_-\\_petijuma\\_zinojums.pdf](http://www.diaspora.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/projekti/diaspora/petijumi/Atgriesanas_Latvija_-_petijuma_zinojums.pdf) (10.05.2020.).
- Hazans, M. (2018) *Labour Market Policy Thematic Review 2018: An in-depth analysis of the emigration of skilled labour. Latvia*. Brussels : European Commission, Directorate-General for Employment, Social Affairs and Inclusion. European Centre of Expertise (ECE), 2018. Pieejams: <https://www.researchgate.net/publication/328912663> (10.05.2020.).
- Hazans, M. (2019) Emigration from Latvia: A Brief History and Driving Forces in the Twenty-First Century. R. Kaša and I. Mieriņa. *The Emigrant Communities of Latvia: National Identity, Transnational Belonging and Diaspora Politics*. Springer, 35–68. Pieejams: [https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-030-12092-4\\_3](https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-030-12092-4_3) (19.06.2020.).
- Hazans, M. (2020) *Diasporas apjoma novērtējums. Pētījuma rezultāti*. LU Diasporas un migrācijas pētījumu centrs. Pieejams: [https://www.diaspora.lu.lv/fileadmin/user\\_upload/lu\\_portal/projekti/diaspora/petijumi/Diasporas\\_apjoma\\_novertejums\\_-\\_Zinojums.pdf](https://www.diaspora.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/projekti/diaspora/petijumi/Diasporas_apjoma_novertejums_-_Zinojums.pdf).
- Helmane, I. (2019) *Deklarējušies, bet Latvijā nedzīvo*. LV portāls. Pieejams: <https://lvportals.lv/norises/301243-deklarejusies-bet-latvija-nedzivo-2019> (10.05.2020.).

- Home Office (2020) EU Settlement Scheme Statistics, April 2020. Pieejams: [https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment\\_data/file/886174/eu-settlement-scheme-statistics-april-2020.pdf](https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/886174/eu-settlement-scheme-statistics-april-2020.pdf).
- Hudenko, K. (2020) Nelatvieši aizbrauc biežāk, jo neapmierināti ar politiku un nekur nerod mājas, izpētījis Hazans. DELFI Intervija ar Mihailu Hazanu. *Delfi* (15.06.2020.). Pieejams: <https://www.delfi.lv/delfi-plus/latvija/nelatvieši-aizbrauc-biezak-jo-neapmierinati-ar-politiku-un-nekur-nerod-majas-izpetijis-hazans.d?id=52224807> (19.06.2020.).
- IPUMS USA (2020), University of Minnesota. Pieejams: [www.ipums.org](http://www.ipums.org) (10.05.2020.).
- Koroļeva I.; Mierīņa, I. (2015) Uzticamas informācijas par Latvijas emigrantiem un remigrantiem iegūšanas pētnieciskie risinājumi. *Akadēmiskā Dzīve*, 51, 6–23.
- Krasnopjorovs, O. (2011) *Cik cilvēku Latvijā pameta, un cik vēl pametīs?* Pieejams: <https://www.macroecconomics.lv/node/388> (10.05.2020.).
- LR Ārlietu ministrija (2019) *Informācija tautiešiem ārzemēs*. Pieejams: <https://www.mfa.gov.lv/moscow/tautiesiem/informacija-tautiesiem-arzemes> (10.05.2020.).
- LR Saeima (2018) *Diasporas likums*. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/302998-diasporas-likums> (10.05.2020.).
- LSM.LV (2017a) *Intervija ar LU profesoru Mihailu Hazanu par aizbraucējiem un tiem, kas tomēr atgriežas*. Pieejams: <https://www.lsm.lv/teta-projekts/intervija/intervija-ar-latvijas-universitatesprofesoru-mihailu-hazanu> (10.05.2020.).
- LSM.LV (2017b) *Pēc neatkarības atjaunošanas Latvijā pametuši 600 tūkstoši iedzīvotāju*. Pieejams: <https://www.lsm.lv/teta-projekts/dati/pec-neatkaribas-atjaunosanas-latviju-pametusi-600-tukstosi-iedzivotaju> (10.05.2020.).
- Minnesota Population Center (2019) Integrated Public Use Microdata Series, International: Version 7.2 [dataset]. Minneapolis, MN: IPUMS, 2019. Pieejams: <https://doi.org/10.18128/D020.V7.2> (10.05.2020.).
- OECD (2015) *Connecting with Emigrants: A Global Profile of Diasporas 2015*. OECD Publishing, Paris. Pieejams: <https://doi.org/10.1787/9789264239845-en>.
- OECD (2016) *Immigrants in OECD countries* (Edition 2015). OECD International Migration Statistics (database). Pieejams: <https://doi.org/10.1787/fc58e93c-en> (10.05.2020.).
- OECD (2018) *The Database on Immigrants in OECD and non-OECD countries – DIOC: OECD-AFD*. Pieejams: <http://www.oecd.org/els/mig/dioc.htm> (10.05.2020.).
- OECD (2020) *International migration database*. OECD International Migration Statistics (database). Pieejams: <https://doi.org/10.1787/data-00342-en> (10.05.2020.).
- Office for National Statistics (2020) *Population of the UK by country of birth and nationality*. Pieejams: <https://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/populationandmigration/internationalmigration/datasets/populationoftheunitedkingdombycountryofbirthandnationality>.
- PMLP (2020) *Latvijas valstspiederīgo personu skaits ārvalstīs, 2006.–2020. g.* Pieejams: <https://www.pmlp.gov.lv/lv/sakums/statistika/iedzivotaju-registrs/> (10.05.2020.); <https://www.pmlp.gov.lv/lv/sakums/statistika/iedzivotaju-registrs/arhivs.html> (10.05.2020.).
- Rosstat (2004) *2002. gada tautas skaitīšanas rezultāti* (krievu valodā), 4. sējums. Pieejams: <http://www.perepis2002.ru/index.html?id=17>.
- Rosstat (2013) *2010. gada tautas skaitīšanas rezultāti* (krievu valodā), 4. un 8. sējums. Pieejams: [https://gks.ru/free\\_doc/new\\_site/perepis2010/croc/perepis\\_itogi1612.htm](https://gks.ru/free_doc/new_site/perepis2010/croc/perepis_itogi1612.htm) (10.05.2020.).
- Rosstat (2018) *2015. gada tautas mikroskaitīšanas rezultāti* (krievu valodā), 7., 8. un 10. nodaļa. Pieejams: [https://gks.ru/free\\_doc/new\\_site/population/demo/micro-perepis/finish/micro-perepis.html](https://gks.ru/free_doc/new_site/population/demo/micro-perepis/finish/micro-perepis.html) (10.05.2020.).
- Statistics Canada (2017) *Immigration and Ethnocultural Diversity Highlight Tables, 2016 Census*. Pieejams: <https://www12.statcan.gc.ca/census-recensement/2016/dp-pd/hlt-fst/imm/index-eng.cfm>.
- Statistics Denmark (2020) *FOLK2: Population 1. January by country of origin, time, citizenship, ancestry and sex*. Pieejams: <https://www.statistikbanken.dk/statbank5a/SelectVarVal/Define.asp?Maintable=FOLK2&PLanguage=1> (10.05.2020.).
- Statistics Finland (2020) *Population structure*. Pieejams: [http://pxnet2.stat.fi/PXWeb/pxweb/en/StatFin/StatFin\\_vrm\\_vaerak/?tablelist=true](http://pxnet2.stat.fi/PXWeb/pxweb/en/StatFin/StatFin_vrm_vaerak/?tablelist=true) (02.06.2020.).
- Statistics Norway (2020). *Population by immigrant category and country background*. Pieejams: <https://www.ssb.no/en/befolkning/statistikker/innvbeif> (10.06.2020.).
- Statistics Sweden (2020) *Population statistics*. Pieejams: [https://www.scb.se/en/findingstatistics/statistics-by-subject-area/population/population-composition/populationstatistics/#\\_TablesInTheStatisticalDatabase](https://www.scb.se/en/findingstatistics/statistics-by-subject-area/population/population-composition/populationstatistics/#_TablesInTheStatisticalDatabase) (10.06.2020.).

## Summary

Mihails Hazans

### **Estimating the Size of Latvia's Diaspora and the Number of Returnees: Methodological Approaches and Main Findings**

A number of previous studies have looked at different aspects of emigration from Latvia and return migration to Latvia. However, this paper is the first attempt to provide a comprehensive assessment of the size and demographic structure of Latvia's diaspora worldwide, as well as of the population of returnees in Latvia. The Diaspora Law states that Latvia's diaspora includes Latvia's citizens, ethnic Latvians and others who are in some way linked to Latvia but permanently live elsewhere, as well as their family members. From the data perspective, one has to distinguish the "old" diaspora (post-war refugees who in 1940s–1950s settled in Germany, Sweden, the UK, the US, Canada, Australia, etc. and their descendants, as well as a smaller group of Soviet era emigrants and their descendants) and the "new" diaspora including post-1990 emigrants (mainly but not only to the EU and OECD countries) and their descendants. This calls for a multi-channel approach to identifying Latvia's diaspora members in population statistics and other data provided by Eurostat, OECD and national statistical offices worldwide. We have combined population statistics by citizenship, by country of birth and (when available) by ethnic ancestry or country background, as well as statistics on acquisition of citizenship by country of previous citizenship. In addition, we used tabulations based on destination countries Census or Microcensus data when available. The Latvian Population registry data on Latvia's nationals residing abroad were used to complement other sources.

Our results suggest that in 2018–2019 about 300 thousand Latvian nationals and former nationals lived outside Latvia, including about 280 thousand in the EU and OECD countries. When also other persons born in Latvia are accounted for, the size of diaspora reaches 390 thousand, including 295 thousand in the EU and OECD countries. Members of wider diaspora can be identified by self-reported ethnic ancestry (single or one of several) being Latvian or by country of birth of at least one parent (or, if data allow, grandparent) being Latvian. The size of this wider diaspora exceeds half a million worldwide and 400 thousand – in the EU and OECD countries.

Estimates of the stock or returnees vary strongly with the reference period and the minimum duration of a period spent abroad. Analysis based on EU–SILC microdata suggests that over 2008–2018, 117 thousand unique persons returned to Latvia with some foreign work experience acquired during the previous four years; however, estimated stock of such returnees living in Latvia in 2018 is just 34 thousand. On the other hand, in early 2020, at least 145 thousand Latvia's residents aged 18–74 during the last ten years (i.e., over 2010–2019) have done some paid work in another country for a period of 6 months or more, according to European Social Survey data.